

ОИЛА-ТУРМУШ ДОИРАСИДАГИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР: ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ВА КРИМИНОЛОГИК ЁНДАШУВ

Тураббаев Хусан

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19511929>

ARTICLE INFO

Received: 4th April 2026
Accepted: 5th April 2026
Published: 11th April 2026

KEYWORDS

ABSTRACT

Оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликлар шахснинг кундалик турмуш жараёнидаги ижтимоий муносабатларни (эр-хотин, ака-ука, опа-сингил, қайнона-келин, қариндош-уруғ ва қўни-қўшнилар) ўз вақтида ҳал этилмаслиги натижасида вужудга келади. Афсуски, оила-турмуш доирасидаги муносабатлар баъзида низоли ҳолатларнинг келиб чиқиши билан яқун топади¹.

Оиладаги муносабатларни яхшилаш, оилада соғлом муҳитни қарор топтириш ҳамда оилавий муносабатларнинг аҳамиятини ошириш – ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади. Бу борада М.П.Ефимова таъкидлаганидек, “оилани мустаҳкамлаш жиноятларни олдини олишнинг энг самарали йўлиб бўлиб, унинг сабаблари оиладаги низоли ҳолатлар оқибатида келиб чиқадиган, тўғри ва ўз вақтида ҳал этилмаган оилавий низоларнинг оқибатидир”.²

Оиладаги низоларнинг келиб чиқишини мазмунига қараб: унча аҳамиятга эга бўлмаган; ўз вақтида ҳал этилмаган; жиддий сабабга эга бўлган; узоқ давом этган муаммоларни низоли йўл билан ҳал этишга бўлиб ўрганиш мумкин. Мисол учун, жиноятларнинг содир этилиш сабаблари ва унга имкон берган шарт-шароитлар таҳлил қилинганда, 78,4% ҳолатда мураси келишмаганлиги оқибатида, 6,1% мол-мулк талашиш оқибатида, 4,8% рашк туфайли, 1,2% ўч олиш мақсадида, 12,8% бошқа сабаблар оқибатида содир этилганлиги маълум бўлди³. Содир этилган жиноятларнинг аксариятида ҳуқуқбузар ва жабрланувчи ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг самимий эмаслиги, қийнаш, жабр-зулм қилиш, калтаклаш, оилада носоғлом турмуш тарзининг мавжудлигини кузатиш мумкин.

Сўнгги пайтларда оилавий-маиший соҳада содир этилган жиноятлар, айниқса қасддан одам ўлдиришнинг сабаб ва шароитларини ўрганиш, таҳлил қилиш ва олдини олиш борасида самарали профилактика чора-тадбирларини ишлаб чиқишга алоҳида

¹ Мясникова К.А. Преступное насилие в криминофамилистике // Общество и право. №2. 2012. – С.147.

² Ефимова М. П. Состояние насильственной преступности в сфере семейно-бытовых отношений (по материалам Республики Саха (Якутия) / М. П. Ефимова // Государство и право: теория и практика: материалы междунар. науч. конф. (г. Челябинск, апрель 2011 г.). – Челябинск, 2011. – С. 175.

³ Ўзбекистон Республикаси ИИВ ХПББ маълумотномаси 2020 йил.

эътибор қаратилмоқда. Шу пайтга қадар, оила-турмуш соҳасидаги жиноятлар алоҳида ўрганилмаган, балки умумий жиноятчилик тизими сифатида қаралган⁴.

Оила-турмуш соҳасидаги муаммоларни ўрганиш, биринчидан, оилавий муносабатлар орқали энг йирик криминологик муаммоларни аниқлаш ва уларни ўрганишни; иккинчидан, оиланинг шахсда маънавий ва ахлоқий фазилатларни шаклланишига таъсирини; учинчидан, оиланинг вояга етмаганлар тарбиясига ва уларнинг ҳуқуқбузарлик содир этишига таъсирини; тўртинчидан, оиланинг шахсда салбий ҳулқ-атворнинг пайдо бўлиши ва ривожланишига таъсирини; бешинчидан, оила муҳитининг жиноятчи шахснинг шаклланишига таъсирини; олтинчидан, оила шахсни тарбияловчи институт эканлигини; еттинчидан, оилага таъсир кўрсатиш орқали жиноятчиликнинг барвақт аниқлаш ва унинг олдини олиш имконини беради.

Мамлакатимизда оила турмуш доирасидаги жиноятлар

2017-2019 йиллар давомида камайишига эришилган бўлса, 2020 йилда ушбу турдаги жиноятларнинг ўсишига йўл қўйилган. Мазкур жиноятларнинг ўсиш тенденцияси таҳлил қилинганда оиладаги муаммоларни ўз вақтида ҳал этилмаганлиги, ўз вақтида низоли оилаларни аниқлаш ва улар билан манзилли профилактика ишлари олиб борилмаганлигини кўрсатмоқда. Афсуски, "... оилаларда ижтимоий-маънавий муҳитга салбий таъсир этувчи ҳолатларнинг олдини олиш тизими йўлга қўйилмаган. Оқибатда айрим маҳаллаларда нотинч оилалар, ҳуқуқбузарликлар кўпайган. Шунингдек, хотин-қизлар ва вояга етмаганлар орасида ўз жонига суиқасд қилиш ҳоллари учраётгани ҳам жуда аянчли ҳолдир"⁵

Маиший жиноятларнинг асосий криминологик хусусиятлари доимо бир хил бўлади: жиноятнинг жойи, мотиви, мақсади, асосан оилавий ички низога эгалиги, жиноятни содир этувчи субъектнинг ва жабрланувчи шахс ҳаётда бир-бирига яқин инсон бўлиши ва ҳоказо.

Таъкидлаш керакки, бу соҳадаги жиноятчиликка ҳисса қўшадиган сабаблар ва унга имкон берувчи криминоген омиллар асосан ичкиликбозлик билан боғлиқ бўлади. Чунки, спиртли ичимликни таъсирида кўплаб оғир турдаги жиноятларнинг содир этилиши кузатилиб, унинг таъсирида шахснинг ўзини-ўзи назорат қилишнинг йўқолиши, заифлашиш, шафқатизлик, кўполлик, ҳулқ-атворда тажовузкорликнинг намоён бўлиши кузатилади. Шунинг учун алкоғолизм, ичкиликбозлик ва улар оқибатида шахснинг руҳиятидаги ўзгаришлар кўп ҳолларда оила турмуш соҳасидаги жиноятларнинг содир этилишига бевосита таъсир кўрсатувчи омил ҳисобланади. Бундан ташқари, жиноятни келтириб чиқарувчи омилларга гиёҳвандлик, носоғлом турмуш тарзи кечирини, ишсизлик, салбий ҳулқ-атвор, уй-жой шароитининг йўқлиги, оилавий ажримлар, оиладаги низолар, жанжаллар, мол-мулк талашиш, рашк, қўни-қўшнилар билан келишмовчилик ҳам сабаб бўлади.⁶

Оила-турмушдаги жиноятларнинг ўзига хос йўналиши турлича бўлиши мумкин: шахсга тазйиқ ўтказиш ёки зўравонлик қилиш; зўравонлик қилмаслик; оилада оила аъзоларининг бир-бирига нисбатан бепарқлик билан муносабтада бўлиши; ҳурматсизлик билан қараш; индивидуал ёки жамоат тартибига қарши қаратилган ҳатти-ҳаракатларни содир этиш ва ҳоказо.

⁴ *Воронцова Н.Ф.* Преступление и преступность. М., 2012. – С. 203.

⁵ Маҳалла тизимини такомиллаштириш, маҳалларларда тинчлик ва осойишталикни таъминлаш масалалари: Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигидаги видеоселектор мажлисидаги нутқ. 2020 йил 12 февраль.

⁶ Современное состояние семейно-бытовой преступности в России. Автоматизированная Информационная Экспертная Система общественной экспертизы законопроектов и иных правовых актов. [Электронный ресурс]. URL:// https://aeis.oprf.ru/news/law_news/p/7495.

Оилавий низолар кўриб чиқиладиган жиноятнинг асосий манбаи ҳисобланади. Кундалик ҳаётда, оилада оила аъзоларининг, қариндошлар ва қўшниларнинг ўртасида келиб чиқадиган мулоқот жараёнида оилада турли низоларнинг келиб чиқишига сабаб бўлувчи кўплаб ҳолатлар мавжуд⁷. Мисол учун, қисқа ва узоқ давом этган низоли ҳолатларнинг зиддият билан яқун топиши. Кўпинча бундай низоларнинг ташаббускори ҳуқуқбузар шахснинг ўзи ҳисобланади. Можаро йиллар давомида давом этиши ва охир-оқибат жиноятга олиб келиши мумкин.

Оилавий жиноятларда эр-хотин ўртасидаги низоли ҳолатлар кўпинча оғир аянчли ҳолатларни келтириб чиқаради. Масалан, оилавий ажримга қарор қилган ёки ажрашган эр-хотинлар ўртасида мол-мулк ёки фарзанд талашиш билан ҳолатларнинг оқилона ҳал этилмаслиги жиноятларнинг келиб чиқишига сабаб бўлади. Бу борада М.М.Инагамова тўғри таъкидлаганидек, оилавий ажримларнинг кўпайиши жиноятчилик, ҳуқуқбузарлик, суицид ҳолатлари ҳамда болалар уйи тарбияланувчиларини сонининг ортиб кетишига олиб келмоқда⁸.

Ота-оналар ва болалар ўртасидаги узоқ, кескин зиддиятларни унутмаслигимиз керакки, ана шундай омиллар мавжуд бўлган оилалардаги низоларни ўз вақтида аниқлаб уларнинг ечимини топиш лозим. Ана шу масалада “Ижтимоий фикр” жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази томонидан ўтказилган тадқиқот натижасида оиланинг барбод бўлишига ёшларнинг оилавий ҳаётга тайёр эмаслиги (34,5%), моддий етишмовчилик ва қийинчиликлар (26,2%), эр-хотин қизиқиши ва дунёқарашининг бир-бирига тўғри келмаслиги (10,6%), уларнинг бир-бирига бефарқлиги (19,5%), ичкиликбозлик ва гиёҳвандлик (3,3%) сабаб бўлиши аниқланган⁹. Шунингдек, оилавий ажримларнинг асосий сабабларидан бири сифатида оиладаги моддий етишмовчилик (26%), эр-хотин характери ва қишиқишининг ўзаро мос келмаслиги (19,3%), ичкиликбозлик ва наркотик моддаларни истеъмол қилиш (16%), хиёнат ва ота-оналар билан муносабатдаги низоли вазиятлар (10%) ташкил этиши аниқланган¹⁰.

Россиялик олим В.И.Шахов тўғри таъкидлаганидек, алкоголизмга ружу қўйиш оила-турмуш муносабатлари доирасидаги низоларни келтириб чиқарувчи асосий омил ҳисобланади¹¹. Ушбу иллатнинг таъсирида инсоннинг ҳаёти учун хавфли бўлган қилмишлар келиб чиқади. Оилавий низолар туфайли жиноятлар содир этилганидан сўнг жиноятчи шахс ўзининг маст ҳолда эканлиги ва ўз қилмишида пушаймон бўлади, лекин у ҳеч нарсани ўзгартира олмайди. Ахлоқсиз хатти-ҳаракатлар фақат спиртли ичимликларни ичиш эмас, балки шахсда намоён бўладиган салбий-хулқ атвор бўлиши ҳам мумкин.

Жабрланувчи ўзининг ғайриқонуний ҳаракати билан жиноятни қўзғатиши мумкин. Масалан, онани отадан ҳимоя қилган ўғил, куч-қувватини ҳисобламай, унинг ҳаёти ёки

⁷ Соловьева М.В. Криминология. Учебник. 2-е издание. Дораб. Казань. 2014. С. 81-82

⁸ Инагамова М.М. Ўзбекистонда оила, никоҳ муносабатларининг ташкилий-ҳуқуқий жиҳатлари: Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академиясининг Ахборотномаси. №3. 2020. –Б. 35.

⁹ Ўзбекистонда замонавий намунали оила модели: Ўзбекистон вилоятларидаги 800та оилада ўтказилган социологик сўровлар натижалари ва таҳлилий маълумот (Жамоат фикри сўрови натижалари бўйича ахборот-таҳлилий маъруза) // Оила ва жамият: маънавий ва ахлоқий дунё. –Т., “Ижтимоий фикр” жамоатчилик маркази, 2019.

¹⁰ Ўзбекистон Республикасида мустақкам оила ва репродуктив саломатликни шакллантириш омиллари: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ижтимоий тадқиқотлар институтининг ҳисоботи. –Т., 2019. –138 б.

¹¹ В.И.Шахов. Насилие в семье: уголовно-правовое и криминологическое значение: Автореф. дис. кан. юрид. наук.– М., 2003. – С. 8.

соғлиғига зарар етказиши мумкин. Ёки хотинини қўшнининг ҳужумидан ҳимоя қилган эр ҳам унга зарар етказиши мумкин.

Оила-турмуш доирасида давом этаётган низоли вазиятларнинг натижасида содир этилган жиноятларнинг 50%га яқини; иккинчи ўринда спиртли ичимликларни истеъмол қилиш 23%; учинчи ўринда оилада шахслар ўртасида кескин вазиятларнинг келиб чиқиши 17%; тўртинчи ўринда эса салбий хулқ-атвор 10% жиноятларнинг содир этилишига сабаб бўлади¹². Давом этаётган зиддиятларнинг вақти-вақти билан авж олиб туриши оилада оила аъзолари ўртасидаги шахслараро мулоқотнинг кескинлашувига сабаб бўлади.

Оила-турмуш доирасида жиноят содир этган шахснинг ҳаракатлари кўпинча ўз-ўзидан, ўйламай, тасодифий бўлади. Унинг хулқ-атвори тажовузкор ва узоқ вақт давомида пайдо бўлган адоватни ўзида ифода этиб, жабрланувчи билан ўзаро муроасага келишга уринмайди. Зўравоннинг ҳаракатлари шафқатсиз, тажовузкор хулқ-атворнинг оқибатидир. Бундай ҳолатларнинг юзага келишида оилада носоғлом муҳитнинг таъсири ва оила аъзолари ўртасида зиддиятли муносабатлар муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Ҳуқуқбузарлик содир этган шахс ахлоқ нормаларига ҳурматсизлик билан қарайди, жабрланувчига паст назар билан муносабатда бўлади¹³. Айниқса, ушбу турдаги жиноятларни содир этилишида маиший ва уй-рўзғор буюмларидан (пичоқ, қайчи, болта ва хоказо) кўп фойдаланилади.

Оила-турмуш доирасидаги жиноятчиликни таърифлашда жамиятга, унинг нормалари ва асосларига ҳурматсизлик каби жиҳатларни ажратиб ўрганилмайди, балки қон-қариндошлик алоқасига эга бўлган шахслар ўртасидаги ички муносабатлар, уларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида ўрганиш талаб этилади. Ҳар қандай турдаги жиноятларнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, биз тадқиқ этаётган муаммонинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда сабаб ва шароитлари мураккаб, серқирра жуда кенг қамровлидир.

Жиноят ишлари бўйича йиғма жилдларни ўрганиш жараёнида оила-турмуш соҳасида содир этилган жиноятларнинг 65% кечки соат 18.00 дан 00.00 гача содир этилган, деган хулосага келиш мумкин. Кун давомида қоган 35% жиноятлар содир этилар экан. Ҳафта кунлари ҳақида гапирадиган бўлсак, иш кунлари етакчилик қилади. Барча жиноятларнинг 70%дан ортиғи душанбадан жумагача, қолган 30% дам олиш кунлари ва байрамларда содир этилади¹⁴.

Тадқиқот натижаларига асосан айтиш лозимки, оила-турмушда қўлланиладиган ҳар қандай кўринишдаги низоларнинг асосий манбаи бўлиб, оилада шахслар ўртасида вужудга келадиган оилавий-маиший низолар ҳисобланади. Оила аъзолари ўртасидаги оилавий-маиший низолар турли хил сабаблар оқибатида вужудга келиши ва ҳар хил кўринишда намоён бўлиши билан бир вақтда: биринчидан, кундалик турмушда оила аъзолари ўртасида; иккинчидан, томонларнинг фикрлари бир-бирига зидлиги, келишмовчилик, уриш жанжал оқибатида вужудга келиши; учинчидан бундай низолар кўп ҳолларда узоқ давом этиб келган адоватнинг низоли йўл билан каби умумий белгиларга эга. Мазкур белгиларга асосланган ҳолда оиладаги маиший низога қуйидагича таъриф бериш мумкин. *Маиший низо* – кундалик турмушда оила аъзолари

¹² Юдина В.Б. Современные проблемы при определении причин и условий совершения преступлений в сфере семейно-бытовых отношений. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М. 2014. – С. 5.

¹³ Самсоненко А.Г. Психологические особенности личности, совершившей преступление. Пособие для практикующих психологов Уголовно-исполнительной системы. СПб. 2012. – С.128.

¹⁴ Смирнов А.Ю. Семейные и бытовые конфликты как источник преступности. Автореф. дисс. На соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М. 2015. – С.13.

эр-хотини, қайнона-келин, ака-ука, опа-сингил, қариндош-уруғ ва қўни-қўшнилар ўртасидаги ижтимоий муносабатлар жараёнидаги келишмовчилик ва уриши оқибатида вужудга келадиган низоли вазиятдир.

Маиший жиноятлар деганда – оила ичида ва кундалик оила турмуш жараёнида оила аъзолари, қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар ўртасидаги ижтимоий муносабатлар оқибатида вужудга келган низоли ҳолатларни жинорий йўл билан ҳал этишга қаратилган ҳаракат, деган хулосага келиш имконини беради.

Маиший зўравонлик криминологик муаммо сифатида иқтисодий, ҳуқуқий, сиёсий, мафкуравий, методологик, психологик, педагогик, тиббий ва бошқа характердаги зиддиятли вазиятларнинг чексиз хилма-хиллигини ўз ичига олади. Бу ҳолатлар оилада зўравонликни зарарсизлантириш ҳақидаги билимларни таҳлил қилиш ва тизимлаштириш ғоясини шакллантиради ва унинг яқуни сифатида ички зўравонликнинг криминологик назариясини ишлаб чиқади¹⁵. Ҳозирги кунда маиший соҳадаги жиноятчиликни илмий жиҳатдан ўрганиш долзарб бўлиб, турли соҳа мутахассислари томонидан унга катта эътибор берилмоқда. Лекин, айтиш керакки оиладаги зўравонликнинг табиати ҳақидаги кўпчиликда етарли даражада билим мавжуд эмас. Шу боис, бугунги кунда ижтимоий-психологик, тиббий-психиатрия, криминологик йўналишларда кенг қамровли ва мураккаб чора-тадбирларни, илмий тадқиқотларни амалга ошириш зарур. Тадқиқотлар нафақат амалий масалаларга, балки назарий масалаларга ҳам бағишланиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, оиладаги низоларнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш *биринчидан*, маъмурий ҳудудларда оила-турмуш соҳасидаги жиноятларнинг содир этилган жойи, (уй, квартира, дача, кириш жойи, уй ҳудуди ва бошқ.) вақти, содир этиш усул ва шакллари таҳлил қилиш асосида самарали профилактика чораларини ишлаб чиқиш; *иккинчидан*, жиноятчи ва жабрланувчи ўртасидаги ижтимоий муносабатларни ўрганиш орқали оиладаги низоли вазиятларни камайтириш; *учинчидан*, оилада шахснинг руҳиятига салбий таъсир кўрсатиш оқибатида оғир турдаги жиноятларнинг келиб чиқаётганлиги; *тўртинчидан*, оилавий-маиший низоларни келтириб чиқарувчи асосий омилардан бири шахснинг спиртли ичимликка ружу қуйишининг оқибати эканлигини кузатиш мумкин.

¹⁵ Коцюба В.А. Криминологический анализ и предупреждение преступлений в сфере семейно-бытовых отношений (по материалам Дальневосточного региона). Автореф. дис. кан. юрид. наук. – Красноярск, 2004. – С. 6.